

PRAGMAATILISTE PARTIKLITE LAENUTÜÜBID ROOTSIEESTI KEELES¹

LEELO KEEVALLIK

Sissejuhatus

Peamiselt suure põgenemise tulemusena Teise maailmasõja lõpul elab praegu Rootsis hinnanguliselt 25 000 eestlast ja eestlaste järeltulijat. Ligi viiskümmend aastat olid nad hermeetiliselt eraldatud Eestis kõneldavast eesti keelest, samas kui Rootsi ühiskonnas kohaneti üldiselt hästi. Töökohtadel, mida tollal oli lihtne leida, tuli toonastel põgenikel kiiresti omandada rootsi keel ja seda ilma ametlike kursusteta. Muuhulgas nõuab aga võõras kultuuris kodunemine ka uute sotsiaalsete normide omandamist, muidu hakkab võõrapärasus ikka ja alati kohalikele kõrva. Mida pikemat aega kakskeelselt kahes kultuuris elada, seda põhjalikumalt võib muutuda inimese tavakäitumine ning sealhulgas muidugi ka emakeele kasutus. Suhteliselt märkamatult võib kakskeelse võõrsilolija emakeelekasutusse ilmuda pragmaatiliselt uusi jooni, mis vähemalt esialgu ei puuduta keele põhigrammatikat (Berk-Seligson 1986, Maschler 1996, Matras 1998, Salmons 1990, Wertheim, ilmumas) ning mis vahel põhinevad pigem teistsugustel sotsiaalsetel normidel.

On loomulik, et rootsieestlased on aastakümnete jooksul oma eesti keelde laenanud hulgaliselt uusi sõnu pea kõigilt elualadelt, alates söökidest-jookidest ja lõpetades tehnika ja ühiskonnaga seotud mõistetega (Raag 1982). Muuhulgas on aga üle võetud rootsi pragmaatikat, nii pragmaatilisi partikleid kui ka terveid käitumismalle koos vastavate rutiinidega (Oksaar 1972). Käesolev artikkel annabki põgusa ülevaate pragmaatiliste partiklite ja tagasisidesignaalide laenutüüpidest. Sissejuhatareks aga pisut pragmaatika laenamisest laiemalt.

Pragmaatika ja keelekontakt

Et erinevad keeled kasutavad sama eesmärgi saavutamiseks või sama kõneakti sooritamiseks eri vahendeid, pole ammu enam uudis (Wierzbicka

¹ Artikkel on valminud Rootsi Teadusfondi grandii toel.

1991). Kontrastiivsed uurimused eri keelte viisidest kõneakte formuleerida valgustavad hästi kultuurikonfliktide põhjusi, sest ka üliheast grammatikaoskusest ei piisa, et võõras keelekeskkonnas edukalt hakkama saada. Selleks peab tundma käibelolevaid sotsiaalseid norme ja pragmaatilisi mustreid, millele on väga palju tähelepanu juhitud kultuuridevahelise suhtluse uuringutes.

Samas pole kuigi põhjalikult uuritud seda, kas ja kuidas muutub pragmaatika tiheda keelekontakti olukorras, kus kõnelejad on kompetentsed kahes või enamas keeles. Eriti koodivahelduse uurimused on eelkõige keskendunud lingvistiliste piirangute tõestamisele ja ümberlükkamisele ning pragmaatika on sageli jäänud kõrvaliseks. Keelevahetusmudelid räägivad eelkõige sisusõnade ja grammatikastruktuuri laenamisest (nt väga mõjukas Thomason ja Kaufman 1988). Kontaktiolukorra üldiseks iseloomustamiseks ja keelemuutuse või -vahetuse mehhanismide uurimiseks on aga väga oluline arvestada ka pragmaatikat. Kirjandusest võib leida hulgaliselt tähelepanekuid selle kohta, et pragmaatilise tasandi nähtused on tiheda keelekontakti olukorras sageli muutustele eriti vastuvõtlikud (Berk-Seligson 1986, Maschler 1996, Matras 1998, Salmons 1990, Stolz & Stolz 1996, Wertheim, ilmumas). See eeldab muidugi, et kõneleja on teise kultuuri ja keele väga hästi omandanud. Osaliselt, kuigi kaugeltki mitte alati, on uute pragmaatiliste joonte ilmumise põhjuseks teises ühiskonnas kehtivad teistsugused käitumistavad.

Näiteks on Rootsis viisakas järgneval kohtumisel eelmise külastuse pererahvast tänada. Selle tänamise-aktsepteerimise rutiini võivad rootsi-eestlased läbi viia puhtalt rootsi keeles, nagu järgnevas näites (1), kuna vastavad vormelid eesti keeles puuduvad.

(1)

A: **Takk för seenast!** Oli väga kena õhtu – palju vaeva nägid –
'Aitäh eelmise korra eest!'

B: **Takk šelv!** vara läksite ära ainult – Kuidas **barnvaktiga** läks?
'Aitäh sulle endale!' 'lapsehoidja' (Oksaar 1972: 440)

Antud juhul on üle võetud nii komme kui ka vorm, aga sageli võetakse üle ainult teistsugune vorm. Nii on juhtunud sinatamisega, mis Rootsi ühiskonnas sai üldiseks alates 1960. aastatest (Paulston 1976), aga Eesti ühiskonnas mitte, ega olnud seda ka enne sõda. Eesti ühiskonnas on kaasvestlejad ikka olnud jaotatud sinatatavatteks ja teietatavatteks. Rootsieesti keelejuhid on rääkinud, et paar aastakümnet suudeti eesti kogukonna siseselt teietamist säilitada, kuid praeguseks on üle mindud

üldisele sinale. Seda muidugi Rootsi keeleühiskonna pragmaatilisel surveel. Niisuguseid juhtumeid, kus kaldutakse kõrvale keelekasutuse normidest teatud situatsioonis, nimetab Oksaar (1975: 613–614) situatiivseteks interferentsideks. Peale sinatamise toob ta teise näitena rootsieesti ühiskonnast järgmise tänamisrutiini:

(2)

A: *tānan*

B: *tānan, (tānan)*

Eesti ühiskonnas vastaks B siinkohal *palun*, samas kui rootsi keeles on vähemalt teatud situatsioonides rutiinseks vastuseks *tack* ‘tänan’ või *tack tack*. Tegu on ühe kindla pragmaatilise partikli järjendilise kasutuse erinevusega ühelt poolt eesti ja teiselt poolt rootsieesti ja rootsi keeles. Juba ainuüksi selle näite põhjal võib väita, et keelekontakti uurides ei tohi kõrvale jätta vestlusjärjendeid, seda, kuidas kõnelejad keelelisi vahendeid voorujärjendites kasutavad. Puhtsõnavaraliselt on *tānan* täiesti harilik eestikeelne sõna. Ainult selles konkreetse järjendipositsioonis ei vasta ta eestikeelsele kasutusele. Partiklid ja tagasisidevahendid ongi keelendid, mille funktsioon avaldub eelkõige suhtlusjärjendites ja mida enamasti ei saa sõnaraamatude definitsiooniga iseloomustada. Nende kasutuse analüüsimiseks peab vaatama, mida kõnelejad oma keele abil suhtluses üksteise voorude järel teevad.

Kakskeelsuse uurimise kontekstis on pragmaatilistest partiklitest räägitud kui lausungi modifikaatoritest (Matras 1998), diskursusmarkeritest (Maschler 1994, Salmons 1990) või diskursuspragmaatilistest sõnadest (Wertheim, ilmumas). Aga enamasti kuulub niisuguste määratluste alla peale pragmaatiliste partiklite veel palju muud. Mõistet diskursusmarker (Schiffrin 1987) võib mõnes mõttes küll pragmaatilise partikliga samatähenduslikuks pidada, nad kuuluvad lihtsalt mõnevõrra erineva mõtteviisi esindajatele (Keevallik 2003: 27–29). Diskursuspragmaatilisi sõnu piiritletakse kui “kõik muu” peale propositsioonilise keele (Fraser 1996), kui komputatiivne tasand *contra* representatsiooniline tasand (Rouchota 1998) või kui metalingvistiline keel vastandina denotatiivsele keelele (Maschler 1994). Ülalnimetatud keelendite hulka arvestatakse nii diskursusmarkerid kui ka sidesõnad, rutiinisõnad ja modaalsust või hinnangut väljendavad sõnad, aga ka kõikvõimalikud partiklid, hüüdsõnad ja lõpujätked.

Keelekontakti olukorras on selliseid üksusi iseloomustatud kui “kontaktialte” (ingl *contact-vulnerable*, Matras 1998: 293), kuna on leitud, et nii mõnegi vähemuskeele kõnelejad organiseerivad oma vestlust suurel määral mõjukas enamuskeeles. Üks keel toimib justkui teiskeelse sisutasandi kommentaarina, näiteks heebrea keel ingliskeelses vestluses (Maschler 1994) või vene keel tatarikeelses vestluses (Wertheim, ilmumas). Kontaktialtide keelendite piiritus on igas nimetatud üksikuurimuses selles mõttes loomulik, et see on välja kasvanud kõnelejate endi keelekasutusest. Teiste sõnadega on keeleuurijad märganud, et teatud tüüpi sõnu võetakse eriti kergelt laenukeelest üle, ning neid üldiselt iseloomustades on ühisnimetajaks osutunud just nende kõigi metakeeleline, diskursus-pragmaatiline või komputatiivne funktsioon.

Olgu siinkohal toodud kaks lühikest näidet. Mustlaskeele murrete põhjal eri maades on kontaktialtideks sõnadeks osutunud:

vastandavad rinnastavad sidesõnad (nt ‘või’, ‘aga’)
lausungipartiklid (nt ‘ka’)
täitesõnad, lõpujätked, hüüdsõnad
fookuspartiklid, sh faasiadverbid (nt ‘ainult’) (Matras 1998: 293–294).

Samuti kasutavad Kaasani tatari-vene kakskeelsed noored ka oma kõige puhtamas tatari registris vene keeles järgmisi sõnarühmi:

alistavad, rinnastavad ja vastandavad diskursusmarkerid (*što* ‘mis’,
tože ‘ka’, *ili* ‘või’)
metakommentaariid (*kstati* ‘muide’)
suhtlusperformatiivid (*poka* ‘nägemist’)
hinnangusõnad (*totšno* ‘täpselt’) (Wertheim, ilmumas).

Ka rootsieesti keele puhul on märgitud, et just nimelt pragmaatilised partiklid, sh tervitused, hüüdsõnad, tänu, vandumine ja muud afektiväljendused on kerged eesti keelde tungima. Põhjuseks on toodud nende eriline tundevarjund (Oksaar 1961: 52). Sellised üksused on rootsipärastunud isegi kõige vanema põlvkonna eesti keeles, kelle eesti keel on muidu vägagi eestipärane:

Sw greetings and interjections, on the other hand, appear **extremely often** in spoken SwEst, even in the use of older Swedish Estonians. As a matter of fact, items like *hej* ‘hello, good bye’, *juu* ‘oh yes’, *ja`haa* ‘oh really’, *jas`soo* ‘indeed’, *hopsan* ‘whoops’ and others of the kind can out of hand be described as belonging

to **the most frequent Sw loans** occurring in spoken SwEst. Altogether, most younger Swedish Estonians seem to know remarkably few Est interjections, if any at all. (Raag 1982: 53, minu rõhutused – LK.)

Nagu toodud tsitaadistki selgub, on tegemist erakordselt sagedaste sõnadega. Ühesõnalised üksused on üleüldse elavas kakskeelses suhtluses just see koht, kus kõige sagedamini koodi vahetatakse. Hispaania-heebrea kakskeelsetes vestlustes moodustasid nimisõnad koodivahetusest 40 protsenti ja kohe teisel kohal olid suhtluspartiklid 23 protsendiga (Berk-Seligson 1986: 325). Paraku on just need erakordsed sagedased koodivahetusega seotud sõnad keelekontaktide sõnavarauurimustes kõrvale jäetud, ilmselt oma mitte-propositsioonilisuse tõttu ja ehk ka seepärast, et nende tähendust pole kuigi lihtne määratleda. Nad justkui ei oleks päris keelesüsteemi osa, vaid midagi perifeerset. Samas on need inimestevahelise suhtluse seisukohalt eriti tähtsad ning loomulikult annab nende eripärane kasutus näiteks kodueestlasele aimdust rootsieestlase päritolust. Pole näiteks raske pelgalt tagasiside prosoodiliste omaduste põhjal vastaskõneleja võõrpäritolu aimata.

On selge, et prosoodia ja häälduse üksikasju on palju raskem teadlikult kontrollida kui propositsioonilise sõnavara valikut. Ja viimane pole ka alati sugugi lihtne. Pealegi võib tavakõnelejalegi tunduda, et tegu on pigem perifeeriaga kui keele kesksete sisusõnadega. Otseselt pragmaatilistele partiklitele on kakskeelsuse uurimustes eriti vähe tähelepanu pööratud. Need on suhtluseks vajalikud muutumatud funktsioonisõnad, mille iseloom ilmneb pigem tegevusjärjendites kui grammatikas, näiteks *just, ahah, jah, tere, olgu, nii*. Vähese tähelepanu põhjuseks on osaliselt keeleuurijate materjali monoloogilisus – intervjuus esineb selliseid keelendeid suhteliselt vähe. Seda rohkem aga vahetus vestluses.

Kuid miks on just diskursuspragmaatilised sõnad alati kontaktisituatsioonis kiirelt muutuma? Üheks põhjuseks võib olla ülisage kasutus teises keeles. Teiseks on nad oma sagedastes vestlusfunktsioonides suhteliselt automatiseeritud, mis tähendab, et nende puhul võib olla veelgi raskem eri keelesüsteeme lahus hoida kui propositsiooniliste keelendite puhul. Metakeel on ikooniline ja seega kõikides keeltes sarnase struktuuriga (Maschler 1994: 359) ja metakeelelise tasandi toimimine ainult ühes keeles kergendab oluliselt kakskeelse kõneleja kognitiivset koormat (Matras 1998: 320–326). Diskursuspragmaatiliste sõnade eesmärk on tagada efektiivne suhtlus. Samal ajal sobivad nad grupisisesse solidaarsuse demonstratsiooniks vähemalt sama hästi kui sisusõnad, mistõttu nendegi abil võidakse luua ja hoida oma keelekollektiivi eripära. Ei saa kõrvale jätta

võimalust, et oma “perifeersuse” tõttu sobivad diskursuspragmaatilised sõnad eriti hästi kakskeelset grupiidentiteeti väljendama olukorras, kus kõnelejad samas teadlikult tahavad säilitada oma emakeelt puhtana. Rootsieestlaste seas on see soov vaieldamatult tugev olnud.

Kolmanda põhjusena võib tuua partiklite ja tagasisidevahendite häälikulise sarnasuse. Nii näiteks on tagasisidevormeliteks mitmetes keeltes *mm*, *m* ja *h* kombinatsioon ja redutseeritud vokaali või *ä*, *e* ja *h* kombinatsioon, nt eesti *mhmh*, *ähäh*, *öhäh*, *mm*. Sellisel sarnasusel on puhtfüsioloogilised põhjused – see on minimaalselt produtseeritav häälesolek. Keeltevahelised erinevused aga avalduvad nii pikkuses, spetsiifilises prosoodias, erilistes kombinatsioonides kui ka reduplikatsioonis. Muuhulgas võivad kultuuriti erineda tagasiside üldine sagedus ja positsioonid eri keeltes, mis on otseselt seotud pealerääkimistaluvusega eri ühiskondades (Clancy *et al* 1996). Kuid kõik need erinevused on kahtlemata konventsionaliseerunud (Clancy *et al* 1996, Tao & Thompson 1991, Wierzbicka 1991: 289–339) ning omandatakse igas keeühiskonnas suheldes, tegu ei ole mingite universaalsete spontaansete algkarjetega. Emfaatilisus on küll mõne tagasisidesignaali, partikli või ka ainult intonatsioonikontuuri tunnuseks, kuid kaugeltki mitte üleüldine partikleid iseloomustav omadus. Paljud neist on täiesti neutraalsed suhtluses kasutatavad keelendid, millega näiteks markeeritakse informatsiooni vastuvõtt või lihtsalt kuuldelolek.

Keelendid *mhmh*, *mm*, *eheh*, *ähäh* on tagasisidevahendid, mis markeerivad kuuldelolekut, kuid ei võta üle voo (Schegloff 1982). Neidki võib laias laastus pidada partikliteks, kuna nende tähendus ilmneb ainult konkreetsetes voojärjendites. Tagasiside puhul on samuti märgatud superstraadi interferentsi näiteks mandariinihiina keele kõnelejate hulgas, kes on aastaid viibinud ingliskeelses keskkonnas ja kes on hakanud mandariinihiinakeelses vestluses inglispärast tagasisidet andma (Tao & Thompson 1991). Kuna keele uurimine vestlusjärjendites on üleüldse uuem teadusharu, mis on alles viimasel aastakümnel tõelise hoo sisse saanud, siis on kakskeelseid kontekste veel suhteliselt vähe uurida jõutud (siiski nt Gardner & Wagner 2004, Kurhila 2003, Svennevig 2003). Ning erinevalt käesolevast uurimusest on fookuses olnud omandatav uus keel, mitte kõneleja esialgne emakeel või vanematelt päritud mitte-enamuskeel.

Käesolev artikkel keskendubki (pragmaatilistele) partiklitele väga laias mõistes, arvestades ka tagasisidet ja mõnd traditsioonilist hüüdsõna, kuna needki viivad üksinda läbi sotsiaalseid tegevusi. Need on keelendid, mis kuuluvad pigem metatasandile kui propositsioonilisse või denotatiivsesse

keelde. Samas jäävad siinsest käsitlusest välja fookuspartiklid, lausungipartiklid, sidesõnad ja hinnangusõnad, mida ülalkirjeldatud uurimustes on vahel arvestatud diskursuspragmatiliste sõnade hulka.

Lähtudes semantikast-pragmaatikast, esitatakse järgnevalt kolm kõige üldisemat laenuüpi. Esiteks laenamine juhul, kui sarnase funktsiooniga partikkel on keeles juba olemas, mispuhul võidakse laenata ka pelgalt fonoloogilisi detaile või intonatsioonikontuure. Teiseks võivad partiklid oma funktsioone vastavalt domineeriva keele kasutusele laiendada. Viimaks laenatakse ka täiesti uusi partikleid koos uue tähenduseristusega.

Materjal

Artikli materjal pärineb peamiselt Uppsala ülikooli nüüdiskeelte õppetooli projekti “Eesti keel Rootsis” kogudest. Osaliselt on tegu intervjuudega Rootsi eesti raadiote, osaliselt keele- ja eluloointervjuudega². Kokku on materjali 240 tundi. Enamik suhtluspartikleid on aga kogutud kohalikes eesti seltskondades videolindistusi ning märkmeid tehes, sest nii mõnigi selline keelend esinebki ainult näost näkku suhtluses. Lisaks on kasutatud Lõuna-Rootsi keeleintervjuude põhjal koostatud tekstikogumikku (Laagus, Klaas & Allik 2004). Näidete järel on koodid, mis näitavad, kas tegu on raadiointervjuu (R), muidu intervjuu (I), tekstikogumiku lõigu (T) või isiklikust suhtlusest pärit juhuga (P). Käesolevas artiklis on näiteid toodud eri põlvkondade esindajatelt, v.a päris lastelt.

Analoogse partikli, fonoloogia või prosoodia laenamine

Kõigepealt on olemas juhtumeid, kus eestieesti keeles on sama funktsiooniga partikkel olemas, kuid rootsieesti keeles võib selle asendada rootsikeelsega. Alljärgnev näide sisaldab rootsi sõna *alltså*, mis on kõnekeeles sageli assimileerunud *asså*’ks ning tähendab umbes ‘niisiis, seega’. (Näidetes kasutatakse laenatud partiklite puhul eesti kirjaviisi.) Seda kasutatakse muuhulgas reformuleeringute ning seletuste alustuseks, täpselt samuti nagu sõna *tä(h)endab/täemb* eesti keeles (Keevallik 2003:

² Siinkohal täname koostööpartnereid Aili Aarelaidu (TÜ), Edgar Saart (ERM) ja Rutt Hinrikust (EKM).

177–181). Ka rootsieesti keeles on *tähendab* sage, kuid vaheldub regulaarselt rootsikeelse vastega.

(3)

- I: *Nii et üsna romantiline pilt ja, see peaks andma sulle ka v:- väga palju inspiratsiooni: raamatute illustreerimiseks.*
- K: *Oleks tore kui annab, **asso** ma ütlen niimoodi et ee, .h ega see ei aita minu joonistamist, et mul on vä- ilus väljavaade, (R)*

Selliseid näiteid on hulgi. Näiteks võib tänusõna esineda rootsikeelsena, *tack*. Videolindile on jäänud episood, kus torditüki vastuvõtja ütleb kõigepealt spontaanselt *tack*, kuid parandab seejärel end kiiresti, öeldes *aitäh aitäh*. Selle juhtumi põhjal võib nentida, et performatiivide valik on osaliselt teadlikult kontrollitav ja vahe kahe keele vahel selge, sest muidu ei saaks kõneleja seda parandada. (Sest keegi ei paranda näiteks *jaha*'d *ahah*'iks.) Ka võib klaasitõstmist saata rootsikeelne *skål!* Kui on vaja, et eelkõneleja öeldut kordaks, siis kasutatakse informaaalses eestieesti keeles vorme *mida*, *mäh* ja *ah*. Rootsieesti keeles võib siinkohal, st teise paranduse alustuses, esineda ka rootsikeelne *va*.

Prosoodiliselt on eriti *ah* ja *va* enamasti produtseeritud sarnaselt lameda kõrge tooniga ja väga kiiresti. Samas on rootsi *a* eespoolsem kui eesti *a* (Raag 1983: 32) ning sellised foneetilised detailid võidakse partikliga väga kergelt kaasa laenata. Nii näiteks võib üllatushüüdes *oi* ja nõustumispartiklis *okei* kuulda rootsipärast poolvokaali (*oj*, *okej*), samuti esineb partiklites-hüüdsõnades häälikuid, mis muidu eesti keeles puuduvad. Järgnevas näites kasutab kõneleja ebameeldivust väljendavat sõna *uhh* (rts *usch*), mida hääldab velaarset frikatiiviga [x]³ ning seda häälikut tema jutus muidu ei kuule. Intervjueeritav räägib raadioreporterile sellest, kuidas Stockholmi metros ei saa kõva häälega eesti keeles rumalusi rääkida.

(4)

- R: *Mõnikord on ju ka juhtunud sed@a @ et (.) on: e (.) midagi (.) .hh ette rääkinud*
- jaa et küll e küll sellel naisel on k:ole kübar ja:: **uhh** ää (R)*

Väga selgelt on fonoloogia laenamist kuulda ka juhtudel, kus eesti ja rootsi partikkel erinevad üheainsa segmendi või häälikukvaliteedi poolest. Neid paare on päris mitu:

³ Üldiselt võib velaarset frikatiivi kuulda suffiksiga *-tsioon* lõppevates sõnades rootsieesti keeles, kuid seda sõltuvalt kõneleja rootsi murdetaustast.

<i>ahaa</i>	<i>jaha</i>	
<i>asso (ah soo)</i>	<i>jasså</i>	(rts <i>å</i> ≈ ee <i>o</i>)
<i>ei</i>	<i>nej</i>	
<i>jaa</i>	<i>aa</i>	
<i>nüüd</i>	<i>nu</i>	(rts <i>u</i> ≈ ee <i>ü</i>)

Järgnev näide on põgenemisloo intervjuust ning näitab, kuidas eelneva väite kinnituseks kasutatakse rootsi *aa*'d ja mitte eesti *jaa*'d.

(5)

A: [Ühesõnaga ikka see põge]nemine ikka oli niisugune asi et, =

M: =**Aa**, oo *jaa*, see o=-

A: =*et ikka-*

M: **Aa**, (I)

Samas intervjuus leidis ka väga hea näide selle kohta, kuidas laenatakse mitte niivõrd uue segmentkoostisega üksus, vaid pigem kogu mitmest üksusest koosnev vastuseformaad koos reduplikatsiooni ja intonatsiooniga (näide 6). Kõneleja M voor real 6 koosneb kolmest eraldi intonatsiooniga *mm*'ist. Ei LK⁴ ega Tartu kõnekeele korpuses ei esine sellist kasutat kordagi ning kaks *mm*'i järjest esineb seal vaid kõhklustes, mitte kunagi vastustes. Küll aga on eestieesti keeles väga tavaline kinnitus *mhmh mhmh*, mida jälle rootsieesti keeles kuigi sageli ei kuule. Järgnevas näites on aga lisaks eripärasele kolmikreduplikatsioonile rootsipärane ka vastuse prosoodia, kus esimene üksus *mmm*? on selgelt tõusva intonatsiooniga. Samuti on tõusvat intonatsiooni korduvalt kasutatud vastuses real 8. Eestieesti keeles nii järsult tõusvaid kontuure selles positsioonis ja funktsioonis ei esine (tõusvate kontuuride kasutusest, vt Keevallik 2003b), rääkimata nende kordamisest. Ka ei korrata kinnitavat vastuspartiklit eestieesti keeles rohkem kui kolm või äärmisel juhul neli korda, nt *jaa jaa jaa jaa* või *mhmh mhmh mhmh mhmh*. Nii kõlavad alljärgnevad kinnitusvastused oma sisulisest arusaadavusest hoolimata eestieestlasele selgelt võõrapäraselt.

⁴ LK korpus – autori 103 000-sõnaline Eestis lindistatud telefonikõnede korpus, mida on põhjalikult kirjeldatud väitekirjas (Keevallik 2003).

(6)

1A: [*Kas ta võeti Ees-*] Eestist ära Saksa sõjaväkke või.

2M: [*pingele*]

3M: *Jaa, (0.3) Mobiliseeriti.* =

4A: =*Mobiliseeriti [jah], seitseteist kaksikümmend seitse kolmkümmend seitse jah,*

5M: [*Mhmh,*]

6M: ***Mmm? mm, mm.***

7A: *Mm, vene- vene sõjaväest pääses, aga sak[sa omast mitte jah]*

8M: [***Jaa? jaa?] aa, aa, mm.*** (I)

Koos pragmaatiliste partiklitega laenatakse tihti ka foneetika ja fonoloogia või isegi terve voo ehitus ja intonatsioon. See tähendab, et üle võetakse kogu viis, kuidas üht või teist tegevust ellu viia. Siin tuleb esile pragmaatiliste partiklite omapära, sest need esindavad tihti tervet tegevust, nagu näiteks kinnitamine, nõustumine või üleküsimine, ega ole seega üksiksõnadega päris ühe pulga peal.

Partikli kasutusala laienemine

Täpselt samuti nagu tiheda keelekontakti olukorras toimuvad tähendusnihked muus sõnavaras, võib seda juhtuda ka partiklite puhul. Partiklit, mis on keeles olemas, hakatakse teise keele surve all kasutama uutes pragmaatilistes funktsioonides. Nii on näiteks juhtunud partikliga *jaa*, mis on rootsieesti keeles kasutusel vähemalt kahel uuel viisil.

Esiteks kasutatakse seda kõrvalekallete alguses, kui kõneleja alustab lauset, kuid ei suuda mõnd fakti kohe produtseerida (näide 7). Tüüpiliselt järgneb probleemi formuleering (esimeses näitelauseis *kui kaua ma olin seal*) või pehmendajad (teises näitelauseis *ma usun, võib-olla*) ning alles seejärel fakt. Eestieesti keeles võiks *jaa* vasteks siinkohal pakkuda *noh*, esimeses lauses küsimuse eel ka *ota* (Keevallik 2003: 131–134). *Jaa* niisuguse kõrvalekalde alguses on karakterse sügavale langeva intonatsiooniga ning kindlasti sõnaalgulise poolvokaaliga, erinevalt rootsieesti jaatavatest vastustest, mis on sageli tõusva või tasase kontuuriga *aa'd*.

(7)

M66: *ja seda ma olin kuni, **jaa**, kui kaua ma olin seal, kaheksakümmend kaks ma vahetasin töökohta* (T)

N75: *ja nii kogunes, **jaa**, ma usun et omal ajal võib-olla, et oli kaheksa* (T)

Teiseks on *jaa* laienenud voorualguseliseks partikliks ka niisugustel puhkudel, kui tegemist ei ole üldküsimisega. Seega ei saa olla tegu vastusega küsimusele, vaid lihtsalt vastuse algatajaga, mis võib-olla markeerib, et vastus ei ole lihtne ja lühike. Vastav analüüs puudub ka rootsi keeleteaduses, kus küll mainitakse, et *ja* võib olla lihtsalt vooru alustaja (Teleman *et al* 1999 IV: 788). Vestluses markeerib selline *jaa* muuhulgas muidugi vooru ülevõtmist. Järgnevas näites esitab raadioreporter küsimuse, millele ei ole võimalik vastata *jaa* või *ei*. Sellegipoolest algab intervjuueeritava vastus rootsipärase tüüpilise tõusva intonatsiooniga *jaa*'ga. Näide (8) demonstreerib muuhulgas ka seda, kuidas vooruehitus võib kakskeelses keskkonnas muutuma hakata (Keevallik 2005).

(8)

R: *Millest tuleb koolihirm.*

S: ***Jaa?** See võib olla väga palju põhjuseid selle jaoks.* (R)

Teine näide tähendusmuutuse kohta on pisut ebakindlam, kuna sõna *okei* eesti keeles võib olla üsna hilist pärastsõjaaegset päritolu. On väga raske selgeks teha, kas seda sajandi esimesel poolel üldse kasutati. Kui ei, siis on tegu lihtsalt eri arengutega eesti keele eri variantides. Igatahes on kaasaegsetel rootsieestlastel eestieestlastega põgusaltki kokku puutudes seda sõna võimatu mitte kuulda. *Okei* on eestieesti keeles väga sage ettepanekuga nõustumise väljendaja ja seega kohtumiste ja telefonikõnede lõpetajana pea möödapääsmatu. Kuid sarnaselt rootsi keelega, kus *okej* on kasutusel olnud vähemalt 1938. aastast (www.ne.se), esineb ta rootsieesti keeles veel lisaks info vastuvõtjana, nagu näites (9). Sellist kasutust eesti kõnekeele korpustes pole.

(9)

K: *Mis punane koer on eesti keeles, m-*

I: *ee See on haigus e punetised. =*

K: *=**Okej.** .hh niet see on niimoodi et, see on üks nisukene nagu sõna ee (.) mäng.* (R)

Kindlasti on olemas ka partikleid, mille kasutusala on tihedas rootsi-eesti keelekontaktis vähenenud, kuid neid on raskem uurida. Mida pole, seda pole. Küll aga võib märgata, et rõhutav vastusepartikkel *küll* on rootsieesti keeles harvem kasutusel, ja seda kogu jaatava vastuse formaadi muutumise tõttu. Nimelt on üldküsümuse vastus rootsi keele mõjul tihti formaadiga

jah/ei + seda + pronoomen + tegema-vorm

Üldküsümuse vastuse formaadi eriarengut on märgatud ka varem (Allik 2001: 145, 2002: 72–74, Laagus *et al* 2004: 5). Näiteks järgmisel puhul:

(10)

I: *Kas sa mäletad sellest reisist midagi?*

N15: *Jah, seda ma teen.* (T)

Sellises formaadis sõnale *küll* kohta ei ole, kuid keskmises ja nooremas põlvkonnas esineb ka segaformaadiga vastuseid, kus *küll* võib siiski esineda.

Kasutusalade muutusega on seotud ka sagedusmuutused. Nii mõnigi partikkel on eestieesti keeles olemas olnud, aga rootsi keele tugevas mõjusfääris ilmselt sagedamini kasutusel. Üks selliseid on jaatava vastuse rõhutav komponent *oo*, nagu *oo jaa* ülalolevas näites (5). Eestieesti keeles võiks *oo jaa* vasteks peale lihtsalt *jaa* olla näiteks (*jah*) *muidugi* või verb + *muidugi/ikka*. Rootsieesti keeles torkab *oo jaa* kohe kõrva, aga näiteks Eesti kõnekeelekorpuses teda sellises funktsioonis üldse ei esine. Küll võib *oo jaa*’sid leida interneti jututubadest, mille põhjal tundub see vormel eestieesti keeles olevat eriliselt tunderõhuline ja sageli irooniline või isegi sarkastiline. Rootsieesti keeles on ta palju neutraalsem. Järgnev näide (11) on üleskirjutus telefonivestlusest, jutt käib rootsieestlase I verivärskest lapselapsest.

(11)

L: *Oled juba näinud ka?*

I: ***Oo jaa, me käisime eile haiglas vaatamas.*** (P)

Selgelt rootsipärane on aga tervikformaad *aa oo jaa*, nagu näites (5). Sellist kasutust, kus *oo jaa*’le eelneks veel üks kinnitav partikkel, pole eestieesti keeles üldse võimalik leida.

Nõustuv vastus vormistatakse rootsieesti keeles sageli partikliga *just*, mis on *muidugi* ka eestieesti keeles kasutusel, eriti fookuspartiklina. Eesti

kõnekeele korpustest leiab ka selliseid vastusevariante nagu *just, just just, just täpselt, justnimelt*. Erinevalt eesti keelest ei saa aga rootsi keeles vastata ainuüksi sõnaga *just*, ega saa seda ka reduplitseerida. Tavalisimad rootsikeelsed *just*-vastuse vormelid on pigem *just det, aa/ja just (det)*, kus *just* on rõhutatud ja teised sõnad rõhutatud. Need mallid on kasutusel ka rootsieesti keeles, kust on pärit järgmine näide (12).

(12)

A: /---/ *vaid teil oli ikkagi kaugem siht et e, .h siin Rootsi pinnal: anda üks e võimalus e m kooliharidust saada oma emakeeles.*

M: *Jah, (0.2) ja just. (R)*

Ka siin on *just* rõhutatud ning eelnev *ja* tema külge kliitikuna kinnitunud, nagu rootsi keelele kohane. Samas on sõna *just* hääldatud eesti *u* ja mitte rootsipärase madalama ja keskpoolsema *u*-variandiga. Eesti allikates selliseid vastuseid üldse ei leidu, kusjuures näites (12) on tegemist äärmiselt eestipärase eesti keele kõnelejaga vanimast põgenike põlvkonnast. Jällegi võib rääkida pigem terve vastuseformaadi ülevõtmisest koos prosoodiaga kui pelgalt ühe sõna tegevusraadiuse laienemisest.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tiheda keelekontakti olukorras on mõned partiklid omandanud uusi positsioone ning funktsioone, sageli koos foneetiliste ja prosoodiliste omadustega. Pragmaatiline interferents võib olla toimunud nii sõna-, prosoodia- kui ka terve formaadi tasandil.

Uus partikkel

Sõnavara laenamisel on üks kõige lihtsamaid põhjuseid see, et mõiste on keelekollektiivile uus. Kakskeelsuse uuringutes räägitakse tühikutest (ingl *gap*), mida saab täita. Põgenike ja teiste kodumaavahetajate kogukondades võib tühikute näol tegemist olla uuele ühiskonnale spetsiifiliste mõistetega, nii kultuuri kui ka ühiskonnakorraldust puudutavate sõnadega. Pikapeale võib selline tühikute täitmine puudutada isegi grammatika põhistruktuuri, kuid palju lihtsamini saab üle võtta üksikkeelendeid, mis isegi lauseehitust ei häiri. Pragmaatilised partiklid on sellised keelendid, mis on üsna lihtsalt üle võetavad. Neid ei ole vaja ei käänta ega pöörata ning nad ei pruugi mõjutada lausungi sõnajärge.

Üks näide tühiku täitmisest võiks olla rootsi *juu* (rts *jo*) ülevõtmine. *Jo* on vastus eitavale või kahtlevale küsimusele ning seda ei saa rootsi keeles

mingil juhul *jaa*’ga asendada. Skemaatiliselt võiks vastandust kirjeldada nii:

Kas sa oled haige? Jaa.
Ega sa haige ei ole? Juu. (=olen küll)

Järgnev näide on pärit raadiointervjuust. S-i vastus on segu eesti ja rootsi vastusevormelitest, kusjuures lisaks on kasutatud rootsi rõhupartiklit *väl* (hääldatakse eesti kirja pildi järgi *vel*), mida siinkohal analüüsida ei jõua.

(13)

I: *.h e Kas sulle e- ei tundu: et e niisugustes tagasivaadetes on irmus palju idealiseerimist.*
S: *mts .hh Juu, on vel küll. (.) no kõik mida on kuulnud varem., see on ju nagu et jaa et, ee siis kui Eesti oli vaba et, siis oli kõik nii hea ja, .hh /---/ (R)*

Võib konstateerida, et *juu* kasutuselevõtt on toonud rootsieesti keelde sealt seni puudunud grammatilise vastanduse eri polaarsusega küsimuste vastuste vahel. Teisalt on neid vastandusi kindlasti ka rootsieesti keelest kadunud, kuid seda on jällegi raskem tõestada. Tundub, et näiteks eestieesti vastandus jaatava *mhmh*’i ja eitava *mqmm* vahel pole rootsieestikeeles kuigi hästi säilinud. Pole ka ime, sest larüngaalkluusiiline vorm on rootsi keeles tugeva jaatuse väljendaja, küll pisut teistsuguse intonatsiooniga. Sellegipoolest on eesti *mqmm* rootsikeelses vestluses väga eksitav. Niisiis võivad partiklid nagu muudki keelendid keelekontaktis kas tühikuid täita või kaduda.

Kokkuvõtteks

Pragmaatilised partiklid aitavad läbi viia sagedasi igapäevaseid tegevusi, näiteks tervitusi ja hüvastijätte, parandusmehhanisme, klauside sidumist, kinnitusi-nõustumisi ja teksti liigendamist, tegevuspiiride markeerimist jne. Käesolev artikkel käsitles partikleid laias mõttes, hõlmates nii tagasisidet kui ka hüüdsõnu, kuna lähtekohaks olid vestlusjärjendid ning tegevused. Neid iseseisvalt või omavahel kombineerudes tegevusi läbi viivaid keelendeid võetakse teisest keelest lihtsasti üle, kuna nad on lühikesed, morfoloogiliselt lihtsad ning üldjuhul lausungite süntaktilist ülesehitust ei mõjuta.

Kakskeelses olukorras toimub dominantse keele interferents ka pragmaatilisel tasandil ja võib-olla isegi kõigepealt pragmaatikas, kuna see on niivõrd automatiseeritud ja alateadlik ning samas garanteerib efektiivse suhtluse. Kognitiivselt nõuab kakskeelne situatsioon mitme süsteemi paralleelset käiguhoidmist, mis võib olla kõnelejale üsnagi pingutav. Püüd seda koormust vähendada võibki olla põhjuseks, miks selline “üliautomatiseeritud žestilaadne operatsioon” ehk siis metakeelne kõne taandatakse ühele koodile (Matras 1998: 291). Samas omandavad lapsed näiteks tagasiside suhtlusfunktsioonide seast kõige hiljem (Hess & Johnston 1988), nii et tagasiside võibki olla üks hilisemaid omandatud oskusi ning üks esimesi kaotataavaid, kui dominantseks muutub võõrkeel (Tao & Thompson 1991: 222–223). Muuseas kaldutakse võõrkeele omandamisel ladusa jutu mulje loomiseks isegi liiga sageli kasutama väljendeid nagu *you know* ja *I mean* inglise keeles ning *vet du* rootsi keeles.

Lisaks on uute partiklite laenamisel mitmeid sotsiolingvistilisi põhjusi. Nii näiteks laenatakse neid prestiižsematest enamuskeeltest, et anda omaenda keelevariandile vastav värving. Seda tõlgendust partiklite kiirele laenamisele on pakutud Kesk-Ameerika indiaani keelte puhul, mis on diskursusmarkereid laenanud hispaania keelest (Stolz & Stolz 1996). Oma osa on grupikuuluvuse näitamisel, keelemängul ja võõrkeeleoskuse demonstreerimisel. Kuna pragmaatilised partiklid garanteerivad sujuva suhtluse, siis on neil kahtlemata tugev sotsiaalne tähendusväli. Grupikuuluvust saab aga näidata ka slängi või ükskõik millise tavakeelendi eripärase kasutusega ning see ei seleta, miks just pragmaatilise tasandi elemente eriti kiiresti laenatakse. Samas pole võimatu, et emakeelt säilitada püüdvas ühiskonnas võivad just need perifeersena tajutud keelendid sobida grupiidentiteedi väljenduseks.

Ootuspäraselt on rootsieesti keelde laenatud partikleid, mis on fonoloogiliselt või funktsionaalselt eestieesti partiklite moodi. Nagu muugi sõnavara, võivad partiklid oma tegevusraadiust laiendada ja voorupositsiooni muuta, ka nende sagedus võib muutuda. Eriti oluline on märkida, et sellised muutused on toimunud ka vanima põlvkonna põgenike seas, kelle keel muidu on üllatavalt eestipärane. Kusjuures on üsna selge, et nad ei taju info vastuvõtjaid *jaha* või *jasså* võõrapärasena. Mitmetest ülal refereeritud vaba vestluse uuringutest on selge, et pragmaatilised partiklid ja muud diskursuspragmaatilised sõnad lähevad ühest kultuurist teise, rääkimata pragmaatilistest rutiinidest. Kuid tasapisi võivad need hakata ka muutma keele grammatilist struktuuri, süntaksit. Uute vastuseformaaside kasutuselevõtt, nagu näites (10), võib olla selle esimeseks ilminguks. Nii

imbub tegevusjärjendite kaudu keelde uudseid viise infot korraldada, mis juba puudutabki süntaksit. Samuti võib partiklite kaudu saabuda uusi häälikuid või foneetilisi nüansse, nagu näites (4). Laias mõttes partiklite eristaatuseks kakskeelses kontekstis on just nende märkamatu ja kiire laenamine ning seejärel väga sage kasutus.

Viited

- Allik, Mari 2001:** Syntactic interference in the language of young Swedish-Estonians. *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of Linguistics. Vol 2.* A. Holmer, J.-O. Svantesson & Å. Viberg (eds). Travaux de l'institut de linguistique de Lund 39:2. Lund, 141–149.
- Allik, Mari 2002:** *Lõuna-Rootsi noored eestlased: nende keel ja identiteet.* Magistritöö. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond. Tartu.
- Berk-Seligson, Susan 1986:** Linguistic constraints on intrasentential code-switching. A study of Spanish/Hebrew bilingualism. – *Language in Society* 15, 313–348.
- Clancy, Patricia M., Sandra A. Thompson, Ryoko Suzuki, Hongyin Tao 1996:** The conversational use of reactive tokens in English, Japanese, and Mandarin. – *Journal of Pragmatics* 26, 355–387.
- Fraser, Bruce 1996:** Pragmatic markers. – *Pragmatics* 6, 167–190.
- Gardner, Rod & Johannes Wagner (eds.) 2004:** *Second Language Conversations. Studies of Communication in Everyday Settings.* Advances in Applied Linguistics. London, New York: Continuum.
- Hess, Lucille J. & Judith R. Johnston 1988:** Acquisition of back channel listener responses to adequate messages. – *Discourse Processes* 11, 319–335.
- Keevallik, Leelo 2003:** *From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Interaction.* Acta Universitatis Upsaliensis Studia Uralica Upsaliensia 34. Uppsala.
- Keevallik, Leelo 2005:** Svenska turkonstruktionsmönster i estniska flyktingars samtal. *Ettekanne konverentsil OFTI 23, 16–17 september 2005.* Uppsala.
- Kurhila, Salla 2003:** *Co-constructing Understanding in Second Language Conversation.* Helsinki: Department of Finnish Language, University of Helsinki.

- Laagus, Aino & Birute Klaas, Mari Allik 2004:** *Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid.* Tartu ülikooli eesti keel (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4. Tartu.
- Maschler, Yael 1994:** Metalanguaging and discourse markers in bilingual conversation. – *Language in Society* 23, 325–366.
- Matras, Yaron 1998:** Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. – *Linguistics* 36, 281–331.
- Oksaar, Els 1961:** Kaksikkeelsuse problemaatikast. – *Tulimuld* 1, 47–54.
- Oksaar, Els 1972:** Spoken Estonian in Sweden and the USA: analysis of bilingual behavior. – *Studies for Einar Haugen presented by friends and colleagues*, E. Scherabon Firchow et al (eds.), 437–449.
- Oksaar, Els 1975:** A Sociolinguistic Analysis of Bilingual Behavior in Sweden. – *The Nordic Languages and Modern Linguistics 2. Proceedings of the International Conference on Nordic and General Linguistics.* Stockholm, 609–620.
- Paulston, Christina B. 1976:** Pronouns of address in Swedish: social class semantics and a changing system. – *Language in Society* 5, 359–386.
- Raag, Raimo 1982:** *Lexical Characteristics in Swedish Estonian.* Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13. Uppsala.
- Raag, Raimo 1983:** *Estniskan i Sverige.* FUSKIS/FIDUS 6. Uppsala universitet. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala.
- Rouchota, Villy 1998:** Procedural meaning and parenthetical discourse markers. – *Discourse markers: Descriptions and Theory*, A. Jucker and Y. Ziv (eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 97–126.
- Salmons, Joe 1990:** Bilingual discourse marking: code switching, borrowing, and convergence in some German-American dialects. – *Linguistics* 28, 453–480.
- Savić, Jelena M. 1995:** Structural convergence and language change: Evidence from Serbian/English code-switching. – *Language in Society* 24, 475–492.
- Schegloff, Emanuel A. 1982:** Discourse as an interactional achievement: some uses of ‘uh huh’ and other things that come between sentences. – *Analyzing Discourse: Text and Talk.* Georgetown University Roundtable on Languages and Linguistics 1981, D. Tannen (ed.). Washington DC: Georgetown University Press, 71–93.
- Stolz, Christel & Thomas Stolz 1996:** Funktionswortentlehnung in Mesoamerika. Spanisch-amerindischer Sprachkontakt (Hispanoidiana II). – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 49, 86–123.

- Svennevig, Jan 2003:** Reformulering av spørsmål i andrespråkssamtaler. – *Grammatik och Samtal: Studier till minne av Mats Eriksson*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63, B. Nordberg, L. Keevallik Eriksson, K. Thelander & M. Thelander (toim), 75–90.
- Tao, Hongyin & Sandra A. Thompson 1991:** English backchannels in Mandarin conversations: A case study of superstratum pragmatic "interference". – *Journal of Pragmatics* 16, 209–223.
- Teleman, Ulf & Staffan Hellberg, Erik Andersson (toim) 1999:** *Svenska Akademiens grammatik I–IV*. Norstedts Ordbok.
- Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman 1988:** *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Wertheim, Suzanne 2005:** Discourse pragmatics as a means of contact-induced change. *Selected Proceedings of the CLIC–LISO Ninth Annual Conference on Language, Interaction, and Culture*. (ilmumas)
- Wierzbicka, Anna 1991:** *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Leelo Keevallik: Pragmaatiliidsi partikliidõ lainamistüübiq roodsiesti keelen

Om tähele pant, et nn diskursuspragmaatiliidsi sõnno võetas tugõva keelekontakti kõrral esiqeränis lihtsähe tõistõ kiilde üle. Seo artikli uurgi roodsiesti pragmaatiliidsi partiklit. Artikli tuu vällä kolm lainamisõ muurit: 1) jo olõman olõva ütsüse vällävaihtaminõ (nt rds *asså ee tähendab* asõmal), taa võtt hindä ala ka sarnadsõ partikli, fonoloogia ni prosodia lainamisõ; 2) partikli pragmaatiliidsi pruukmisvõimaluisi laendaminõ vai piirdmine (nt pruugitas roodsiesti keelen sõnna *jaa* kõrvalõkaldõ algusõn); 3) vahtsõ semantilidsõ-pragmaatilidsõ vastandusõ jaos vahtsõ partikli võtminõ umma kiilde (nt roodsi keelest om roodsiesti kiilde võet *juu*, miä om vastus eitäväle vai kahtlõvalõ küsumüsele).

Keelekontaktõ uurjaq ommaq pragmaatiliidsi partiklit pidänü keelesüsteemi veeremaas ja taa võigi ollaq ütes süüs, mille ka katskeelidseq kõnõlõjaq esiq naid keeleütsüisi tähele pandmalda võivaq jättäq. Naaq võivaq ollaq hääs moodus, mink perrä või ärq tundaq roodsiestläse, kiä om muido väega häste umma eesti kiilt alalõ hoitnuq. Lisas ommaq pragmaatilidsõq partikliq kõnnõn esiqeränis hariliguq mitmidõ funktsiuunõ

täütmises ni tuuperäst või naid lihtsähe tõsõst sagõhõhe pruugitavast kee-
lest üle võttaq.

JUUTALAISSUOMEN PARODIA JIDDIŠINKIELISESSÄ REVYYSSÄ 1920- JA 1930-LUVUILLA

SIMO MUIR

1. Johdanto

Helsingin juutalaisen Jac Weinsteinin (1883–1976) paikalliselle juutalaiselle teatteriyhdistykselle *Idiše dramatiše gezelschaftille* (perust. 1922) kirjoittamat satiiriset komediat ja revyyt sisältävät kielentutkimuksen kannalta mielenkiintoisia kuvauksia juutalaisten puhumasta (suomen)ruotsista ja suomesta maailmansotien välisenä aikana. Weinsteinin kaksikielinen sketsi *A bild fun Henriks gas* ‘Kuvaelma Heikinkadulta (nyk. Mannerheimintie)’, vuoden 1929 jiddiškinkielisestä uudenvuoden revyyestä, tarjoaa harvinaislaatuisen korpuksen vanhan juutalaisruotsin analyysiin. Weinstein kirjoitti näytelmänsä latinalaisin kirjaimin, joten tekstit sisältävät myös sellaisia foneettisia piirteitä, joita heprean kirjaimin ei voisi tuoda esille, esimerkiksi vokaalit /ä/, /ö/ ja /y/ (Weinsteinin latinisaatiosta ks. Muir 2004: 135). Weinsteinin musiikinäytelmä *Zores un freid* ‘Myötä- ja vastoinkäymisiä’ vuodelta 1940 tarjoaa puolestaan kuvauksen juutalaisuudesta. Mielenkiintoisen kontrastisen korpuksen Weinsteinin parodioille tarjoavat 1899 ja 1922 välisenä aikana Helsingissä ilmestyneen ruotsinkielisen satiirisen lehden *Fyrenin*, ‘Veitikka’, kymmenet juutalaisaiheiset pilakuvat, joissa parodioidaan juutalaisten puhetta.

Suomen juutalaisten puhumaa ruotsia ei ole aiemmin tutkittu. Weinsteinin parodiat ansaitsevat tulla analysoiduksi, koska ne ovat ainoa tiedossa oleva lähde vanhasta puhutusta juutalaisruotsista (on syytä mainita, että juutalaisyhteisön parissa on ilmestynyt useita ruotsinkielisiä lehtiä, jotka ansaitsevat myös tulla tutkituksi). Tältä ajalta olevia äänitettyjä tai muuten taltioituja haastatteluja ei ole tietävästi olemassa. Harviainen on pohtinut juutalaisruotsin olemusta artikkelissaan *Suomen juutalaisten monikielisyys* (1991: 67–68), ja esittää joitakin päätelmiä, perustuen jiddišin ja ruotsin fonetiikan eroihin, millaiselta juutalaisruotsi on saattanut kuullostaa. Hän kysyykin, että “kukahan keräisi talteen Helsingin ja Turun juutalaisruotsin jäänteet?” Juutalaisuudesta on sen sijaan olemassa yksi esitys, Norit Steinbock-Vatkan seminaarityö *Suomen juutalaisten puhekielen erityissanastoa* (1995) jiddišin ja (nyky)heprean lainoista

suomen kielessä. Tämä työ ei kuitenkaan ole varsinainen analyysi, vaan koostuu fiktiivisistä kertomuksista (sanastoineen), jotka tekijä on kirjoittanut itse oman kokemuksensa pohjalta.

Tämän esitelmän tarkoituksena on analysoida Weinsteinin juutalaisruotsin parodiaa koodinvaihtoteorioiden valossa. Ensiksi teen lyhyen katsauksen Helsingin juutalaisessa yhteisössä tapahtuneisiin kielenvaihtoihin. Sitten esittelen teoreettisen viitekehyksen ja analysoin sen pohjalta Weinsteinin juutalaisruotsia. Tässä esitelmän puitteissa teen vain joitakin huomioita Weinsteinin juutalaissuomen parodiasta. Varsinaisen analyysin lopuksi vertaan Weinsteinin ja *Fyrenin* kieliparodioissa käytettäviä mekanismeja. Lopuksi tuon esille joitakin ajatuksia tutkimukseni jatkosuunnitelmista.

2. Kielenvaihdokset Helsingin juutalaisessa yhteisössä

Helsingin juutalaisyhteisössä on puhuttu monia kieliä: pääasiassa jiddiisiä, ruotsia ja suomea (ks. Harviainen 1991). Yhteisön sisällä tapahtuneet kielenvaihdot heijastavat hyvin yhteisön ulkopuolella tapahtuneita kielellisiä muutoksia ja myös juutalaisen maailman sisäisiä kielipoliittisia virtauksia. Jiddiisin kieli oli Helsinkiin tulleiden juutalaisten sotilaiden äidinkieli. Jiddiis säilytti asemansa *yhteisökielenä* verrattain pitkään, vaikka sotilaiden jälkeläiset omaksuivat pian ympäröivän yhteisön kielen, ruotsin – Helsingin oli 1800-luvulla lähestulkoon ruotsinkielinen kaupunki (Paunonen 1991: 21–24). Jiddiisin säilymistä edistivät kuitenkin mm. seuraavat seikat: uskonnolliset *heder*-koulut olivat jiddiisinkielisiä ja Juutalaisessa yhteiskoulussa (perust. 1918) jiddiis oli uskonnon ja heprean opetuskieli aina vuoteen 1930 asti (Muir 2004: 98); jiddiis oli uskonnollisen elämän kieli, mm. synagogasaarnat olivat (osittain) jiddiisiksi aina vuoteen 1982. Maailmansotien välisenä aikana myös jiddiisinkielinen kulttuurielämä oli vilkasta (mm. teatteri-, kirjallisuus- ja kuoroyhdistykset, ks. *ibid.* 47–79) ja tämä jatkui 1950-luvun loppuun asti. Jiddiisin kielen säilymistä ylläpitivät myös Itä-Euroopasta tulleet uudet maahanmuuttajat. Lisäksi jiddiis oli vielä 1950- ja 70-luvulla juutalaisen maailman *lingua franca* ja oli luonnollista, että yhteisössä vierailevat henkilöt pitivät puheensa jiddiisiksi. Myös ulkomaalaisella jiddiisinkielisellä lehdistöllä on ollut oma vaikutuksensa kielen säilymiseen.

Maailmansotien välisenä aikana yhteisön nuorison koulusivistyksen ja keskinäisen kanssakäymisen kieli oli kuitenkin ruotsi. Silti monet heistä

puhuivat vanhempiensa kanssa vielä jiddiisiä. Joissakin perheissä puhuttiin myös venäjää ja saksaa (Harviainen 1991: 60; Muir 2004: 199). Jiddiisin kieli menetti kuitenkin suosiotaan. Tähän vaikuttivat mm. sionismin myötä herännyt kiinnostus modernisoitua heprean kieltä kohtaan. Lisäksi jiddiisin kielen status oli huono; sitä pidettiin yleisesti, niin juutalaisten kuin ei-juutalaistenkin taholla “rahvaanomaisena, korruptoituneena, vailla kielioppia olevana ja kaikin puolin huvittavana kielenä” (Fishman 1985: 210). Helsingissä ei ollut vahvaa sosialistista rintamaa, joka olisi edistänyt jiddiisin kielen asemaa. Yhteydet jiddiisimin (jiddiisin kieliliikkeen) ja sosialismin (mm. juutalaisen työväenliikkeen *bundin*) välillä olivat kiinteät (ks. Goldsmith 1997: 82, 83).

Maailmansotien välisenä aikana suomen puhujien määrä Helsingissä kasvoi huomattavasti ja suomen kielen kannattajat (mm. Aitosuomalaisten liitto) ajoivat alas ruotsin kielen asemaa sen eri käyttöalueilla. Tämä vaikutti vääjäämättä myös juutalaisyhteisön kielelliseen tilanteeseen. Vuonna 1933 juutalainen koulu vaihtoi asteittain opetuskielensä ruotsista suomeen (Muir 2004: 99). Tämä aloitti yhteisössä kielenvaihtoprosessin, joka on yhä meneillään. Hieman yleistäen voisi sanoa, että perheissä vanhempi sukupolvi on kolmikielinen puhuen ruotsia, suomea ja jonkin verran jiddiisiä, heidän lapsensa lähes täysin kaksikielisiä suomen ja ruotsin puhujia ja nuorin sukupolvi yksikielisiä suomenpuhujia. Ruotsin kielen asema on heikentynyt entisestään viime vuosina. Yksi esimerkki tästä on yhteisön lehti *Hakehila* (‘yhteisö/seurakunta’), joka oli noin viisi vuotta sitten vielä selvästi kaksikielinen lehti – nyt lähes täysin suomenkielinen.

3. Koodinvaihto Weinsteinin kuvaelmassa *A bild fun Henriksgas*

Jac Weinstein sai traditionaalisen juutalaisen kasvatuksen jiddiisinkielisessä uskonnollisessa alkeiskoulussa hederissä ja hankki myös itselleen ruotsinkielisen koulusivistyksen valmistuen lopulta lakitieteen maisteriksi. Ensimmäisen maailmansodan aikana hän asui joitakin vuosia Ruotsissa, mutta palasi Suomeen pian itsenäistymisen jälkeen. Revyytaide on Suomessa ollut pitkälti suomenruotsalainen ilmiö ja on hyvin mahdollista, että myös Weinsteinin Ruotsin aika inspiroi häntä tekemään omia revyitään. Helsingin juutalainen yhteisö oli maailmansotien välisenä aikana jo pitkälti emansipoitunut ja siksi stereotyyppiset “itäjuutalaiset” hahmot joutuivat satiiriin kohteeksi Weinsteinin revyissä. Keskieurooppalaisessa revyyssä, niin juutalaisessa kuin ei-juutalaisessakin, kielenkäytöstä

itsestään oli tullut keino kiinnittää huomiota yhteiskunnallisiin tekijöihin, kuten kansa(kunta)an, luokkaan, etnisyyteen ja sukupuoleen (Jacobs 2002: 203). Yksi saksankieliselle juutalaiselle revyytaiteelle luonteenomainen piirre oli esityksissä käytetty koodinvaihto, “ts. tahallinen varieteettien dekonstruktio ja tietoinen tyylin, koodin jne. uudelleenjärjestely” (ibid. 204). Tämä nimenomainen piirre näkyi myös Weinsteinin uudenvuoden revyyssä.

Weinsteinin kuvaelmassa *A bild fun Henriks gas* juutalaiset kauppiaat keskustelevat keskenään jiddišiksi ja asiakkaansa kanssa ruotsiksi. Teoreettisesti ajateltuna Weinsteinin kauppiaat ovat mitä ilmeisimmin maassa pitkään asuneita maahanmuuttajia – he eivät selvästikään hallitse ruotsin kieltä. Weinsteinin kuvaama kieli ei näin ollen olisi varsinainen etnolekti, vaan maahanmuuttajien puhuma ruotsin varieteetti. On kuitenkin hyvin mahdollista, että Weinsteinin korostetusti ja liioitellusti esittämiä piirteitä saattoi tavata muidenkin kuin maahanmuuttajien puheessa. 1900-luvun alussa ja sotienvälisenä aikana juutalainen yhteisö oli pitkälti kaksikielinen ja jiddišin ja ruotsin välinen koodinvaihto oli luonnollista. Maassa syntyneet juutalaiset osasivat ruotsia hyvin, monille se oli jiddišin ohella toinen äidinkieli – maailmansotien välisenä aikana ruotsi oli useiden (ainoa) ensimmäinen kieli. Jiddišin vaikutusta saattoi kuitenkin havaita myös maassa syntyneiden juutalaisten ruotsissa. Koulutarkastus vuodelta 1929 toteaa, että Juutalaisen yhteiskoulun lapset olivat “puolikielisiä” eivätkä osanneet kunnolla ruotsia tai jiddišiä, vaikka noin kahdeksankymmentä prosenttia lapsista oli virallisesti (!) äidinkielisinä ruotsinpuhujia (Muir 2004: 98). Bo Ohlström, joka teki 1960 pro gradu -tutkielman Helsingin juutalaisen yhteisön sosiaalisesta rakenteesta ja dekultraatiosta, mainitsee (1960: 25), että vielä tuolloin vanhemman sukupolven puheessa oli selvä jiddišin aksentti.

Ruotsi ja jiddiš germaanisina kielinä ovat typologisesti hyvin lähellä toisiaan, mikä tekee helpommaksi monitasoisen vuorovaikutuksen. Helsingin juutalaisten jiddišin kieltä käsittelevä tutkimukseni osoitti, että paikallisessa jiddišissä, joka voidaan lukea koillisjiddišin (“Liettuan jiddiš”) alamurteeksi (Muir 2004: 28, 139), on puolestaan selvä suomenruotsin vaikutus, erityisesti ääntämyksessä ja sanastossa (ibid. 175–192). Tämä ei ole mikään ihme, sillä jiddiš ja ruotsi ovat olleet toistensa kanssa kontaktissa Helsingissä lähes 150 vuoden ajan.

3.1. Teoreettinen viitekehys

Tarkastelen Weinsteinin juutalaisruotsin parodiaa Clynen vuonna 2003 (*Dynamics of Language Contacts*) esittämän koodinvaihtoteorian valossa. Hän jakaa ambivalenttina pitämänsä termin *koodinvaihto* kolmeen eri alaryhmään, ts. 1.) *transferenssiin*, 2.) *konvergenssiin* ja 3.) *transversioon*. Transferenssissa puhuja siirtää toisesta kielestä jonkin saneen, piirteen tai konstruktion (Clyne 2003: 76). Tämä termi kattaa mm. leksikaaliset, semanttiset, foneettiset, morfologiset ja syntaktiset siirtymät ja niiden eri kombinaatiot. Konvergenssilla Clyne viittaa kahden kielen muuttumiseen toistensa kaltaisiksi, niiden yhtymistä jollakin tasolla (ibid.: 79). Transversiolla hän tarkoittaa siirtymistä kokonaan toiseen kieleen, pelkän saneen, piirteen tai konstruktion siirron sijaan (ibid.: 80). Tämä termi on lähinnä perinteistä käsitystä koodinvaihdosta.

3.1.1. Transferenssi

Korpuksestamme löytyy useita transferenssin eri muotoja, joita tarkastelen seuraavaksi. *Sanastollisessa transferenssissa* on kyse yhden lekseemin siirtymästä, kuten esimerkissä 1, ja *moninkertaisessa transferenssissa* (*multiple transference*) useamman sanan siirtymästä. Tässä voi olla kyse myös vakiintuneiden sanontojen siirtymästä, kuten esimerkissä 2:

[W = Weinstein, *A Bild fun Henriksgas*; F = *Fyren*; R = (suomen)ruotsi; J = (standardi)jiddiš]

- (1) W GANTZE tuzn mark.
 J gance toiznt mark.
 R Hela tusen mark.
 ‘Kokonaiset tuhat markkaa.’
- (2) W Han har bara däli’ vara, som håller FUN ESTER TÅNES BIS
 PURIM.
 J er hot nor šlexte sxoire, vos halt fun ester tones biz purim.
 R Han har bara dålig vara, som håller ...
 ‘Hänellä on vain huonoa kauppatavaraa, joka kestää Esterin paastosta Purimiin (ts. hyvin lyhyen ajan).’

Morfeemisella transferenssilla tarkoitetaan sidotun morfeemin siirtymistä. Esimerkissä 3 on monikolliseen sanaan liitetty hyperkorrektisti jiddišin monikon päätte *-er* :

- (3) W tillbeheiver
 R tillbehör (pl.)
 ‘tarvikkeet’

ja esimerkissä 4 on adjektiiviin lisätty maskuliinin tunnus *-er*. Ruotsin kielessä *en*-suvun yksikön epämääräisen muodon adjektiivin taivutus on päätteeton. Jiddišin *rixtik* ja ruotsin *riktig* ovat *homofonisia diamorfeja* (ks. *ibid.*: 164), eli ääntyvät lähes samalla tavalla molemmissa kielissä. Tämä piirre on laukaissut morfeemin siirtymisen jiddišistä ruotsiin, samalla myös jiddišin frikatiivinen /x/ on siirtynyt:

- (4) W ..., ein richtiger schkurk.
 J ..., a rixtiker ganev.
 R ..., en riktig skurk.
 ‘todellinen roisto.’

Leksikosyntaksisella transferenssilla tarkoitetaan mm. lekseemin ja siihen liittyvän idiomien siirtymistä morfeemi morfeemilta, kuten esimerkkilauseessa numero 5:

- (5) W BILACH å BILACH ä inte GLAICH
 J bilik un bilik zainen nit glaix
 R Billig och billig är inte det samma.
 ‘Halvan ja halvan välillä on eroja.’

Korpuksessamme on useita *semanttisyntaksisia transferensseja*, joilla tarkoitetaan merkitysten siirtymistä ja syntagman koko syntaktisen konstruktion siirtymistä, ts. idiomaattisen ilmaisun siirtymistä:

- (6) W God på!
 J gut deroif / dercu!
 R Ännu mera.
 ‘Vielä paljon sen lisäksi.’

Esimerkin 7 lause on morfeemi morfeemilta identtinen jiddišin kanssa:

- (7) W Ni beiver ingenting veita, när jag veit.
 J Ir darft gornit visn, ven ix veis.
 R Ni behöver inte veta nånting, när jag vet.
 ‘Teidän ei tarvitsen tietää mitään, sillä minä tiedän’

Lauseeseen 8 on jiddišistä siirtynyt preesens-aikamuoto, sillä ruotsin kirjakielen mukaan lauseen pitäisi olla perfektissä (puhekielessä preesens voi olla mahdollinen); myös jiddišin ajanilmauksen *a sax jor* ‘monta vuotta’ voidaan katsoa vaikuttaneen preposition *i* pois putoamiseen:

- (8) W Han tscheiper hos mick ren många år.
 J Er koift bai mir šoin a sax jor.
 R Han har köpt hos mig ren (redan) i många år.
 ‘Hän on ostanut minulta jo monta vuotta.’

Foonisella transferenssilla tarkoitetaan äänteiden siirtymistä kielestä toiseen. Jiddišin äänteellinen interferenssin imitoiminen on Weinsteinin juutalaisruotsin parodiassa hyvin luonteenomainen piirre. Jiddišin puhujille erityisesti suomenruotsin vokaalit /ö/ (allofoni /œ/), /y/ ja /ɥ/ tuottivat vaikeuksia, koska niille ei ollut vastineita heidän äidinkielessään. Taulukosta (9) näkyy näiden äänteiden yleisimmät realisaatiot esimerkkisanoineen. Ruotsin pitkät vokaalit näyttävät joko diftongisoituvan tai ne on mitä ilmeisimmin äännetty lyhyenä, joka on luonteenomaista erityisesti koillisjiddišin murteelle, jota suurin osa Helsinkiin emigroituneista juutalaisista puhui (ks. Muir 2004: 28):

(9)	R > J	R	W	
	/ö/ > /e/	sönder	sender	‘rikki’
	/ö:/ > /ei/	köpa [tšö:p:a]	tschejpa	‘ostaa’
	/y/ > /i/	mycke	micke	‘paljon’
	/y:/ > /i/ (/i:/ ?)	tyg	tig	‘kangas’
	/ɥ:/ > /u/ (/u:/ ?)	jude [jɥ:de]	jode [jude/ju:de ?]	‘juutalainen’
	/e:/ > /ei/	veta	veita	‘tietää’

Myös sananloppuinen painoton vokaali on saatettu ääntää painottomana /ə/-vokaalina, jiddišin analogian mukaan, esim. sana *fyra* ‘neljä’ esiintyy

Weinsteinin tekstissä muodossa *fire*, vrt. *kasza* (puola) > *kaše* (jidd.) ‘puuro’.

Konsonanttien kohdalla on myös havaittavissa selvä jiddiisin vaikutus. Yksi leimaa-antavimmista piirteistä Weinsteinin hahmojen puheelle on sibilantin /s/ ääntyminen selvänä suhuäänteenä, esim. sanassa *snälla* > *schnälla* ‘kiltti’. Sama piirre tulee esille miltei kaikissa yhteyksissä, missä parodioidaan vanhan polven suomen juutalaisten kieltä (ks. Muir 2004: 176). Tällaisia ovat mm. vieläkin kerrottavat anekdootit juutalaisista vaatekauppiaista. Tähän on mitä ilmeisimmin ollut syynä se, että suomen ja suomenruotsin alveolaarinen frikatiivi /s/ on jiddiisin puhujien korvaan kuulostanut enemmän suhuäänteeltä.

Weinsteinin revyyssä on myös muita konsonanti- ja vokaalimuutoksia, sanoissa, jotka ovat lähestulkoon samoja (homonyymisiä diamorfeja) jiddiisissä ja ruotsissa. Tällöin on kyse, käyttäen Weinreichin (1970: 50) termistöä, *lievästä interferenssistä* (*mild interference*), jossa sana muunnetaan kontaktissa olevan kielen mallin mukaan. Kohdassa 10 ja 11 on esimerkkejä tästä (ks. myös kohta 4):

(10) W far
J far
R för
prepositio ‘jotakin varten’

(11) W Schuldig
J Šuldik
R skyldig [šyl-]
‘syyllinen’

Kohdassa 5 esiintynyt sana *bilach* on ilmeisesti hyperkorrektio, sillä jiddiisin *bilik* ja ruotsin *billig* ovat lähes identtiset. Sanaa on mahdollisesti yritetty “korjata” saksan *billig* [bilix] mukaan.

3.1.2. Konvergenssi

Konvergenssilla tarkoitetaan kahden kielen lähenemistä toisiaan kohden. Konvergenssin ja esim. semanttisyntaktisen transferenssin ero on siinä, että transferenssissa rakenne tai idiomi siirtyy morfeemi morfeemilta ja konvergenssissa jokin tai jotkut piirteet lähenevät toisiaan, muuttuvat samankaltaisiksi (Clyne 2003: 80). Esimerkiksi kohdan 12 lauseessa epäsuoraobjekti *mig* paikka on konvergoinut jiddiisiä kohti.

- (12) W Han **mik** schuldig tuzn mark
J Er iz **mir** šldik toizn mark.
R Han är skyldig **mig** tusen mark.
'Hän on minulle velkaa tuhat markkaa.'

Yllä olevasta lauseesta puuttuu predikaatti. Saman tyyppisiä vaillinaisia lauseita on useita Weinsteinin parodiassa, millä hän osoittaa puhujien huonoa ruotsin kielen hallintaa. Clyne (2003: 80) liittää konvergenssin piiriin myös fonologiset ja prosodiset kompromissimuodot. Esimerkkinä tästä sana *tuzn* 'tuhat' (vrt. jidd. *toiznt*, ruotsi *tusen*).

3.1.3. Transversio

Weinsteinin parodiasta ei löydy esimerkkiä transversioista, tilanteesta, jossa kesken lauseen vaihdettaisiin jiddiästä ruotsiin tai päinvastoin. Myyjät keskustelevat keskenään vain jiddiäksiksi ja asiakkaiden kanssa yllä esitetyllä juutalaisruotsilla. Tässä kontekstissa tämä on ymmärrettävää, sillä keskustelu käydään ryhmän ulkopuolisten, eli ruotsinkielisten asiakkaiden kanssa, jotka eivät pystyisi muuten seuraamaan puhetta. Ryhmän sisäisessä kommunikaatiossa transversio olisi luonnollinen ilmiö 1920-luvun Helsingin juutalaisyhteisössä, mutta ikävä kyllä Weinstein ei kuvaa tällaisia tilanteita (säilyneissä) näytelmässään tai lauluissaan.

4. Weinsteinin juutalaissuomen parodia

Weinsteinin 1940 esitetty musiikkikomedia *Zores un freid* 'Myötä- ja vastoinkäymisiä' sisältää jiddiä ja suomenkielisiä kohtauksia. Tämä on ainoa käsillä olevista Weinsteinin näytelmistä ja revyistä, jossa on

suomenkielisiä repliikkejä. Osittain tämän voisi tulkita kaupungin kielellisessä ympäristössä tapahtuneella muutoksella. Kuten edellä mainitsin, Helsingin suomenkielisten määrä moninkertaistui maailmansotien välisenä aikana. Näytelmän vanhempi ja nuorempi kauppias puhuvat keskenään jiddiä, ja asiakkaan kanssa murtaen suomea. Heidän suomessaan on eroja: vanhemman polven edustajan puheessa on vielä havaittavissa jiddiä foneettinen vaikutus, esim. suhu-s:n käyttö, kuten sanassa *ulos* > *ulosch*. Nuoremman sukupolven edustaja ei enää sorru tähän. Näytelmässä hänellä on paljon repliikkejä ja ne pikemminkin tuovat esille tyypillisiä ruotsinkielisten tekemiä virheitä. Hänen suomessaan on esimerkiksi runsaasti objektivirheitä, esim. *Onko teillä lapset?* (vrt. ‘lapsia’). Nuorempi kauppias on näin ollen kolmikielinen, joka puhuu äidinkielenään jiddiä ja ruotsia, ja on oppinut suomea koulussa ja/tai ympäristöstään. Siinä mielessä hän on tyypillinen sotienvälisen ajan nuoren polven edustaja.

5. *Fyren*-lehti – kontrastinen korpus

Weinsteinin ruotsin parodioille löydämme mielenkiintoisen vertailuaineiston Rafael Lindqvistin toimittamasta *Fyren (organ för samhällsatir och humor)* -lehdestä, jossa ilmestyi vuosien 1899 ja 1922 välillä runsaasti juutalaisaiheisia pilakuvia ja anekdootteja, jotka mm. käsittelevät juutalaisten harjoittamaa liiketoimintaa Helsingissä (ks. Forsgård 2002: 89–113). Nämä pilakuvat, jotka sisältävät stereotyyppisiä ja antisemitistisiä kuvauksia juutalaisista, parodioivat myös juutalaisten puhumaa ruotsia. Nämä parodiat ovat kielentutkimuksen kannalta mielenkiintoisia, koska ne antavat kuvan siitä, miten juutalaisen yhteisön ulkopuolinen koki juutalaisten puhuman ruotsin. Weinsteinin ja *Fyrenin* parodioissa käytetyissä mekanismeissa on joitakin samoja piirteitä, mutta myös perustavaa laatua olevia eroja. Esimerkistä 13 (“Uppfostrande procenteri”, *Fyren* 18. 11. 1899, 1) näemme, että jotkin fooniset piirteet ovat samoja, esim. suhu-s:n käyttö, muutokset vokaaleissa /ö/, /y/ ja sananloppuisten painottomien /a/ vokaalien muuttuminen /e/:ksi. Outo piirre, joka ei esiinny Weinsteinin parodiassa, on joidenkin sananalkuisten konsonanttien muuttuminen soinnittomiksi, kuten määräisen artikkelin den kohdalla on havaittavissa. Tätä piirrettä ei voi ainakaan selittää jiddiä kautta. Pikemminkin piirteen voi lukea suomalaisten puhuman ruotsin piiriin. Ehkä parodian kirjoittajat ovat vain pyrkineet saamaan eri keinoin

mahdollisimman paljon muutoksia äänteisiin humoristisen sävyn lisäämiseksi.

Suurin ero korpustemme parodioiden mekanismeissa on se, että *Fyrenin* kielessä substraattiina on saksan kieli eikä jiddiś. Suomalaisilla on hyvin lyhyet kontaktit jiddiśinpuhujien kanssa ja he ovat mieltäneet jiddiśin “eräänlaisena saksana”. Suomen kielessä ei ole sanottavammin jiddiśin lainoja, joilla olisi voinut höystää parodioita ja antaa autenttisuuden tunnetta. Kaikki leksikaaliset transferenssit esimerkkilauseissamme ovat saksasta, niin myös morfeemiset transferenssit. Toinen piirre, joka erottaa korpukset toisistaan on se, että *Fyrenin* parodiasta näyttää puuttuvan lähes tyystin sanastollis- ja semanttisyntaktiset transferenssit, joita Weinsteinin korpuksesta löytyy useampi. Osittain tämän voisi selittää sillä, että Weinstein oli aidosti kaksikielinen ja kuuli juutalaisruotsia päivittäin, ei ohimennen, kuten mitä ilmeisimmin *Fyrenin* pilakuvien piirtäjät. *Fyrenin* parodian syntaksi on päällisin puolin ruotsin mukainen, joskin alla olevassa esimerkissä on havaittavissa sivulauseen kieltosanan *nix* paikan konvergoituvan saksan kanssa:

- (13) F Ten VERDAMTE konku. Ten *ferschtår* NIX våra hegre sinpunkter. Att skälle ner oss fer att vi ta lumpne 18 procent UND **NIX begripe** att vi MUSST uppfoschtre publikum. Tet er schkam/los un pitter.
- R Den förbannade konku(rrenten). Den förstår inte våra högre synpunkter. Att skälla ner oss för att vi tar lumpna 18 procent och **begriper inte** att vi måste uppfosträ publiken. Det är skamlöst och bittert.
- ‘Kirottu kilpailija. Hän ei ymmärrä meidän tärkeitä päämääriämme, koska haukkuu meidät pystyyn siitä, että otamme vaivaiset 18 prosenttia, ja ei ymmärrä, että meidän pitää kouluttaa asiakaskuntaamme. Tämä on hävytöntä ja ilkeää.’

6. Lähtökohdat Suomen juutalaisten etnolektin tutkimukselle

Tässä esitelmässä olen esitellyt esimerkein vanhan polven juutalaisruotsin parodioita. Nämä antavat yhden näkökulman millaisia piirteitä juutalaisruotsi on saattanut sisältää. Tarkoitukseni on jatkaa tutkimusta tämän päivän Helsingin juutalaisten *post-jiddiś-etnolektin* (ks. Jacobs 2005: 303) tutkimiseen, tilanteessa, jossa jiddiśin kieltä ei enää varsinaisesti puhuta. Etnolekti määritellään “kielen varieteetiksi, joka leimaa puhujat kuuluvaksi etniseen ryhmään, joka alunperin käytti toista kieltä; tällaiset

varieteetit saattavat olla fonologisesti, sanastollisesti, morfosyntaktisesti ja prosodisesti merkittäviä” (Clyne *et al* 2002: 133). Nykyisessä tilanteessa Helsingin juutalainen yhteisö on monikielinen ja monikulttuurinen, ja yhteisön etnolekteissä, jos niin voidaan sanoa, on vaikutteita myös muista kielistä, esim. venäjämästä, englannista ja nykyhepreasta, kuin pelkästään vain jiddisistä. Tarkoitukseni on kuitenkin tämän tutkimuksen puitteissa tarkastella jiddisin komponenttia nykyisessä etnolektissä, niin suomen kuin suomenruotsin osalta.

Lähdekirjallisuus

- Clyne, Michael 2000:** *Lingua Franca and Ethnolects in Europe and Beyond*. – *Sociolinguistica* 14, 83–89.
- Clyne, Michael 2003:** *Dynamics of Language Contacts*. Cambridge: University Press.
- Clyne, Michael; Eisikovits, Edina; Tollfree, Laura 2002:** Ethnolects as In-group varieties. – Duszak, A. (ed.), *Us and Others. Social Identities Across Languages, Discourses and Cultures*. Amsterdam: John Benjamins, 133–157.
- Fishman, Joshua 1985:** A Lively Life of a “Dead” Language (or Everyone Knows that Yiddish Died Long Ago). – Wolfson, N. & Manes, J. (eds.), *Language of Inequality*. Berlin: Mouton Publishers, 207–222.
- Forsgård, Nils Erik 2002:** *Alias Finkelstein: Studier i antisemitisk retorik*. Vanda: Schildts förlags AB.
- Fyren = Fyren:** *organ för samhällsatir och humor 1898–1922*. Helsingfors.
- Goldsmith, Emmanuel 1997:** *Modern Yiddish Culture. The Story of the Yiddish Language Movement*. New York: Fordham University Press.
- Harviainen, Tapani 1991:** Jiddisiä, venäjää, ruotsia ja suomea. Juutalaiset Suomessa. – Nyholm, L. (ed.), *Språkmöte i Finland. Invandring, ock språklig anpassning på 1800-talet*. Helsingfors: Helsingfors Universitet, 57–72.
- Jacobs, Neil G. 2003:** Soirée bei Kohn: Jewish Elements in the Repertoire of Hermann Leopoldi. – Berger, S., Brocke, M., Zwiép, I. (eds.), *Zutot 2002: Perspectives on the Jewish Culture*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 200–208.
- Jacobs, Neil G. 2005:** *Yiddish: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Muir, Simo 2004:** *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture.* Studia Orientalia 100. Helsinki: Suomen Itämainen Seura.
- Ohlström, Bo 1960:** Helsingfors' judiska befolkning: social struktur och dekulturation (julkaisematon opinnäytetyö). Åbo Akademi.
- Paunonen, Heikki 1991:** Suomen kieli Helsingissä 1800-luvulla. – Nyholm, L. (toim.), *Språkmöte i Finland. Invandring, och språklig anpassning på 1800-talet.* Helsingfors: Helsingfors Universitet, 21–37.
- Steinbock-Vatka, Norit 1995:** Suomen juutalaisten puhekielen erityissanastoa (julkaisematon seminaarityö). Helsingin yliopisto.
- Weinreich, Uriel 1970:** *Languages in Contact. Findings and Problems.* The Hague: Mouton.
- Weinstein, Jac 1929:** A bilf fun Heriksgas. Nyårsrevy 1929 (julkaisematon käsikirjoitus). Suomen juutalaisten arkisto, Kansallisarkisto.
- Weinstein, Jac 1940:** Zores un freid (julkaisematon käsikirjoitus). Suomen juutalaisten arkisto, Kansallisarkisto.

Simo Muir: Juudiroodsi ja juudisoomõ keele paroodia 1920. ja 1930. aastidõ jiidisikeelitsen revüün

Taan artiklin kae ma Jac Weinsteini (1883–1976) revüetteastmisõ (1929) juudi(soomõ)roodsi keele paroodiat. Lühkümbält kaias ka juudisoomõ kiilt, miä om tõsõn näütemängon 1940. aastagast. Hää kontrastiivsõ korpusõ pakk satiirililõ roodsikeeline aokiri Fyren (1899–1922), kon parodeeritäs juutõ roodsi kiilt. Artikli tsihis om kariaq naid paroodiit koodivaihtusõ teoria perrä. Naaq paroodiaq ommaq uurmist väärt tuuperäst, et ommaq ainogõnõ teedäq läteq, kost saa nätäq vanna juudiroodsi (kõnnõ)kiilt.

Helsingi juudi kogokund om kats kõrda kiilt vaihtanuq: jiidis > (soomõ)roodsi > soomõ. Roodsi keele pääle minti jo varatsõn jaon. Siski olf jiidis kogokunna keeles küländ kavva, kimmähe 20. saa-aastagani vällä. Soomõ keele pääle naati üle minemä 1933. aastagast pääle, ku juudi koolõn nakati kõrrast inämb roodsi keele asõmal soomõ kiilt pruuksma.

Sõto vaihõpääll olf Helsingi juudi kogokund jo emantsipiirünüq; tuuperäst saiq satiiri ainõs stereotüüpse “humogupoolidsõ juudi” umahusõq. Kesk-Euruupa revüün (ni juudi ku ka mittejuudi) olf naat keele pruuksmisõga näütamä sotsiaalsit mõotajit, nigu rahvust, klassi ja suku. Weinsteini kabareetükün (1929) kõnõlõsõq poodimüüjäq hindävaihlõ jiidisi

ja ostjiddõga roodsi kiilt. Näide kõnõld roodsi kiil om selgehe immigrantõ kiil. Saa-i sõski ollaq kimmäs, et kõik naaq joonõq olliq umadsõq ka toolõ juudiroodsi keelele, miä oll jo kõnõlõjalõ edimäne kiil.

Ma analüüsi Weinsteini keeleparoodiit Clyne'i koodivaihtusteorია perrä. Clyne (2003) jaga koodivaihtusõ kolmõs alasordis: transferents, konvõrgents ni transversuun. Weinsteini juudiroodsi keele paroodian om pallo hüvvi näütit transferentsi ja konvõrgentsi kotsilõ, a olõ-i ütteri näüdet transversuunist. Weinsteini juudisoomõ keele paroodian kõnõlõsõq vanõmbaq inemiseq ja noorõmbaq inemiseq esiqmuudu kiilt; vanõmbidõ inemiisi keelen om iks viil tukõv jiidisi mõjo, a noorõmbaq tegeväq sammo viko ku roodikeelidseq inemiseq. Kukki mõnõq paroodia võttõq ommaq Weinsteinil ja Fyrenil samaq, om näil ka suurõmbit vaihit, näütüses on Fyrenil substraadis šaksa, mitte jiidisi kiil. Tõnõ tähtsä vaheq om tuu, et ku Fyreni paroodiin võeta-i üle leksiga- ni semantiliidsi-süntaktiliidsi juuni, sis Weinsteinil om sääntsit näütit pallo.